

Pages 450 - 509

COPY FOR MR. PARKINGTON

S. No. 326/323.2(68232) Comv

VOLUME VI.

COMMISSION OF ENQUIRY TO ENQUIRE INTO THE EVENTS
IN THE DISTRICTS OF VERREMGING (namely THE
SHARPEVILLE LOCATION AND NYATON) and VANDERBIJL-
PARK, TRANSVAAL PROVINCE, on 21st MARCH, 1960.

FRIDAY, 22nd APRIL, 1960 - at
9.37 a.m.

APPEARANCES:

AS REPORT.

CONTENTS

M.A. LAMSONAGH:

Cross-examination	Pages 450 - 460
Re-examination	" 460 - 462
By the Chairman	" 462 - 463
By Mr. Glasson - through the Chairman	" 463 - 464

J.C. VISSER:

Evidence-in-Chief	" 464 - 464
Cross-examination	" 464 - 464
Re-examination	" 464 - 469

4-763

COMMISSION OF ENQUIRY TO ENQUIRE INTO THE EVENTS
IN THE DISTRICTS OF VERENIGING (namely THE
SHARPEVILLE LOCATION AND KATON) and VANDERBIJL-
PARK, TRANSVAAL PROVINCE, on 21st MARCH, 1960.

on: FRIDAY, 22nd APRIL, 1960 at 9.45 a.m.

APPEARANCES: AS BEFORE.

MICHEL ANDRIES LABUSCHAGNE, still under oath:

CROSS-EXAMINATION BY MR. KENTRIDGE CONTINUED:

Mr. Labuschagne, I think on consideration I ought to say what I have said to you out of Court, that yesterday I think I spoke to you with unnecessary austerity and in open Court I think I ought to say to you that I regret it if I gave the impression that I was speaking to you more harshly than I ought to have done, as Counsel? --- Ek waardeer dit van die Advokaat, Edelagbare.

Mr. Labuschagne, I have a few more questions to ask you. I would like you to think back again, if you can, to the time when there was the incident at the gate and Col. Spengler pulled the man in. That was, I think, the third time he had been there. Do you remember, you described how he went down to the gate and there was a Non-European who opened the gate and Col. Spengler caught hold of him and the people outside the gate caught hold of this man's clothes. Do you remember that incident? --- Dit is korrek.

--- It ---

It would appear, then, that Col. Spengler was grappling with this man? ---Hy het. Hy het die persoon voor aan sy boudjie so kraag gehad, en die Bantoe agter het die persoon van agter gehou.

He had this man's jacket with his one hand? --- Ek dink so, ja.

Did you notice whether Col. Spengler struck this man - hit him? --- Nee.

You didn't see that? --- Ek het nie gesien nie.

Because there is certain information that we have, that one of the men, the white men at the gate, struck this man who was being pulled in and that that gave rise to excitement in the crowd? ---Nee; ek het dit nie gesien nie.

DIE VOORSITTER: Mag ek net na aanleiding daarvan vra: Het u die voerval die hele tyd dopgehou? --- Nee. Ek was op pad na die hek-toe en kol. Spengler het by my verbygekom, en net toe het die Bantoe die hek oopgemaak, en toe hy inkom, het kol. Spengler hom so voor gevat aan sy boudjie (beduie) en die skare het hom agter gegryp; en kol. Spengler het met sy rug na my gestaan. Ek kan nie sê of daar 'n hou geslaan was of nie, maar ek het dit nie gesien nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: But the result of it, as you have described it, at any rate, was that Col. Spengler pulled this man through the gate, and then did he close the gate? ---Hy kan die hek nie toekry nie. Hy wou die hek toemaak, maar daar was te veel mense tussen die twee hekke en hulle kan die hek nie toekry nie.

Did Col. Spengler take this man inside - did

you see that? --- Nee; ek glo nie by het die persoon ingevat nie. Onmiddellik daarop het die klipgoelery gevolg, en die skote was gevuur.

That all happened very quickly? ---Baie vinnig.

When the shooting began, where do you think Col. Spengler was - I mean the Police shooting. Where do you think he was, when that began? --- Ek sal sê net deur die Polisie, agter die Polisie.

You think he had got back behind the line of Police? ---Ja.

And all these Africans who were between the two gates, where do you think they were at the time when the shooting began - still there? ---Party was in die hek, tussen die twee hekke.

When you say between the two gates, of course, there are double gates; do you mean, really, that one was partly open so that there was a space between them? ---No; both of them. Albei was oop.

Does that mean that these People were really in the Police grounds, to some extent? --- Daar was van hulle alreeds binne.

DIE VOORSITTER: Die hekke maak na binne oop? --- Ja; hulle was dié dag ook na binne oopgemaak.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Well, now, if you can say, Mr. Labuschagne - can you tell us what happened to these people who were partly inside the Police grounds when the shooting started? --- Een Bantoevrou, wat ek kan onthou - dit was 'n dik, Bantoevrou - wat voor in die hek was, het 'n paar treë buite die hek doodgê. Sy was geskiet - een Bantoevrou.

--- She ---

She lay a few yards outside the gate? --- Aan die buitekant het sy gelê; sy was doodgeskiet.

In the roadway? ---Op die sypaadjie. Die een wat ek ken onthou. Die ander weet ek gladnie.

Did you know her? --- Ja. Ek onthou haar. Maar naam ken ek nie, maar ek onthou haar gesig, en sy is 'n inwoner van Sharpeville gewes.

And was she shot dead? ---Ja.

Was she an elderly woman? --- Ja.

And was she one of those who was in between the two gates? ---Ja.

Did you afterwards see the man who Col. Spengler had pulled inside? --- Nee.

You haven't been able to identify him? --- Ek het hom gladnie weer gesien nie.

I don't know whether it is something you have just left out or whether you did not see it, Mr. Labuschagne - did you see what he was doing before Col. Spengler went down to the gate? --- Nee.

You hadn't noticed anything in particular about him before that? --- Nee

Mr. Labuschagne, I take it you must have made a statement in connection with this shooting? ---Ja.

To the Police? --- Ja; hulle het my gevra vir 'n verklaring.

And you gave them one? ---Ja.

Were you asked, or have you been asked at any time to try to identify the Policeman who first shot?
--- Nee.

--- You ---

You weren't asked to do that? ---Nee.

You haven't been asked to attend at any identity parade or anything like that, of Policemen? --- Nee.

Have you been asked to attend any identity parade of Africans? ---Ja.

And have you done so? ---Ja.

What parade was that? Who were you asked to point out on that parade? --- Dit was Dinsdag, die 19e April. Ek was deur die Speurdiens gevra om na Boksburg se trenk te gaan en daar was aan my gevra om nense uit te wys op parade, wie ek kan uitwys - die nense wie deelgeneem het aan die opstote die dag in Sharpeville.

At any particular place, at the Police Station or anywhere? --- Dit was in die Boksburg-trenk gewees.

Yes, but I mean, were you asked to point out anyone you had seen at any of the demonstrations during the day, or specifically at Sharpeville Police Station? ---Nee, deur die hele dag; of ek nense kan uitwys wat deelgeneem het die hele dag.

And were you able to do so? ---Ja.

But as far as you know, there has been no enquiry at which you have been asked to assist, in establishing the identity of the Police who first fired without receiving an order? --- Ek was nie gevra nie, en ek weet nie van so-iets nie.

DIE VOORSITTER: Ek weet nie of ek u gister reg verstaan het nie, maar kan ek net die vraag herhaal: Sou u in staat wees om enige van die Polisie waarna

u nou verwys het as die wat eerste sou gevuur het, en hulle nit te ken? --- Nee; ek sal nie in staat wees nie, omrede dat hulle met hulle rug na my gestaan het. Maar dit is definitief nie Vereniging Polisie-amptenare nie. Dit is persone onbekend aan my.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Although you have told us that you would have been willing to put your services at the disposal of the Police, it is clear that you did not consider it your function to interfere with the Police? --- Ek het deur die nag en die hele voormiddag saam met Maj. van Zyl opgetree en gehelp sover ek kon, en ook toe ek by die Polisie-stasie oer die draad geklin het, het ek weer probeer; maar daarna, nadat kol. Pienaar opgedaag het, het ek dit nie gedoen nie.

We understand your position. What I am getting clear, is this: That you did not regard yourself as having authority over any Policemen? --- Heeltemal korrek.

When you were a Policeman, what rank did you hold? --- Ek was 'n spourier.

All this time that you were with the Police that day, you were there to advise and assist them to the best of your ability, but you were not in a position to give any instructions to any Policemen? --- Ek het hulle gehelp sover ek kon, maar ek kan nie die Polisie instruksies gee nie.

And if at any stage they did not ask you for your assistance, there was very little you could do about it? --- Dan kon ek nie optree nie.

--- You ---

You have explained that as soon as the men in front of you started shooting, you tried your best to stop them? --- Ek het.

And you stated that when they started shooting, you felt worried and upset; you felt that something big was going to happen? ---Ja.

If we can take that a little further: Why was it that you tried to stop them? --- Ek het net gevoel dat vir die afgelepe twaalf jaar was in Sharpeville Bantoesery alles gedoen wat moontlik kon gedoen word vir die Bantoes, en ek het geglo dat as daar moet geskiet word, sal alles vernietig word wat in die twaalf jaar vir die Bantoes gedoen was.

And do you feel in the result that a lot of your work over the last twelve years has been - I won't say completely undone, but to some extent spoilt? --- Soos ek sê, ek was diep geskok gewees, en ek veel vandag nog teleurgesteld dat dit in Sharpeville moes gebeur het.

You were asked your opinion as to what might have happened if the wire had fallen and the crowd had actually been inside the Police terrain; do you feel that anything might have happened if that had been the case? ---Ja. Maar soos ek sê, dit is vir my moeilik om myself daar in die posisie van die Polisie te plaas.

I just want to get this clear: You didn't intend to say that the crowd in fact intended to rush the Police in the face of their guns? --- Dit is moeilik

om te sê wat son die skare aanvang, maar ek het gesê dit is moontlik dat daar meer sê gepleeg word.

That was a possibility? --- Ja.

But you are not suggesting that the crowd was in fact trying to get over the fence and rush the Police in the face of their guns? ---Nee; ek het dit nie gesê nie.

And you did not intend to give that impression? ---Nee.

Because in fact, as I understand you, and I think it has been the other evidence, also - apart from these two or three individuals who jumped over the fence, there was not any attempt by the crowd to jump over the fence? ---Behalwe die drie, het niemand oorgespring nie.

And, of course, we have had evidence that on various occasions the gate was opened, either to let cars in or out? --- Ja. Die hek moes oop gewees het toe die Saracens ingekom het, en toe ek opgestaan het, toe kol. Pienaar ingekom het, was die hek ook weer oop.

In fact, we have had evidence about one incident; I am not sure whether you were present, there. I think it might have been before you were on the scene - about the gate being opened by the Africans to let a man in who had a case of cold drinks which he brought in. Were you there at that time? --- Ek was nie daar nie.

It was put to you that evidence might be led on the question of whether Police, including white Police, might have told the inhabitants of Sharpeville -

some of them - that an announcement would be made at the Police Station and that they should go there; you said you know nothing about that? --- Ek weet niks daarvan nie.

There again, I don't want to have your evidence misunderstood. You are not in a position to deny that such statements might have been made by members of the Police? --- Soos ek gesê het, in die voormiddag was maj. van Zyl en ek bymekaar, en dit was nie in my teenwoordigheid gesê nie.

But during that day there were a great many Policemen in Sharpeville? ---Ja.

And you are not saying that such a statement was not made; you are simply saying that you know nothing about it, and that it certainly was not made in your presence? --- Korrek.

Is that the aerial photograph of the crowd round the Police Station at Sharpeville - Ekh. "B"? ---Ja.

Now, I wonder if you would just look at it. You will see on the opposite, the West side, there are the grounds of the clinic? ---Ja.

One can see the line of the fence? ---Ja.

And then, North of that, there is the open piece of ground? ---Ja.

That is the open piece of ground which lies diagonally opposite that block of shops? --- Ja.

It would be in front of the library, which is not on this picture; one can say it is the open piece of ground that lies to the North-West of the Police Station? --- Dit is korrek. Dit is tussen die biblioteek

en die kliniek.

Now, I wonder if you can remember - if you can't, of course, you can't - but you mentioned that you counted the dead bodies. I wonder if you can remember how many of the bodies you found on that open piece of ground? --- Ek kan nie sê hoeveel nie, maar daar was wel. Ek kan nie sê hoeveel nie.

DIE VOORSITTER: Het u 'n herinnering waar die meerderheid van die beseerdes en dodes was? --- Die meerderheid het reg aan die Westekant, voor die groot hek by die Polisie-stasie geleë, en op die hoek.

Noord, of Suid, nou, van die groot hek? --- Aan die Suidekant van die groot hek.

Met ander woorde, in die rigting van Zwanestraat? --- In die rigting van Zwanestraat; op die hoek van Zwane, en die hele hoek, daar.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Now, according to the photographs which we have seen and the accounts we have seen, these were bodies lying in the roadway on the West side? --- Ja.

Now, I wonder if you would look in that picture, at the open ground on the North of the Police Station; you see - round about here? --- Agter die winkels?

On the side of the shops and on the North side of the Police Station grounds? --- Ja.

Can you remember how many bodies you counted on that piece of ground? --- Daar was eek, maar hoeveel weet ek nie. Toe ek by die hek stilhou het ek ongeveer na die Noordkant en ek het van die Noordkant begin tel en ongegane na die Suidekant-toe.

--- Vere ---

M.A. LABUSCHAGNE
DEUR-VERHOOR
HERVERHOOR

Were there any dead bodies in the grounds of the clinic? --- Binne?

Yes? --- Nee.

And on the pavement, the sidewalk outside the clinic, there were some? --- Daar was.

NO FURTHER QUESTIONS.

MR. FLEWMAN: NO QUESTIONS.

HERVERHOOR DEUR MNR. CLAASSEN: Mr. Labuschagne, kan u vir ons sê, is hier ander kampings in die distrik waar Bantoes gehuisves word, buite die Sharpeville-lokasie? --- Ja. Hier is verskeie Bantoe-kampings binne die dorp.

Hoe ver sou hulle wees - u sê binne Vereniging dorp? --- Ja. Hier word ongeveer 7,000 Bantoesmans gehuisves in die kampings in die dorp.

En is dit enigsnie meentlik vir jou om te sê hoeveel van daardie Bantoes aangesluit het by die optog? --- Dit is moeilik om te sê; ek sal nie kan sê nie.

Die toestand wat u daar waargeneem het toe kol. Pienaar sy manskappe in gelid opgestel het, was dit sulks dat u sou verwag dat hy u raad sou vra, of enige van die ander offisiere u raad sou vra? --- Ek het gevoel dat die toestand daar ernstig was, maar ek het nie verwag dat hy van my raad sou vra nie.

Indien hulle u sou vra om die skare toe te spreek, dink u dat die toestand sulks was dat dit sou gehelp het? --- Soos ek sê, ek het wel verskeie kere gepraat, en elke keer as ek praat, het hulle stilgebly, maar as ek omdraai, het hulle maar weer aangegaan.

Maar daardie gevalle wat u nou daar van praat,

--- hoo ---

hoe het die toestand daár vergelyk met wat u gevind het daarvoor? ---Nee, dit was toe baie beter. Ek glo al het ek by die Polisie-stasie met hulle gepraat, sou dit nie veel uitwerking gehad het nie - na kol. Pienaar ingekom het.

Sou hulle jou kon hoor? --- Ek glo nie.

Het jy vir ons gesê dat kapt. Brummer met 'n luidspreker gepraat het? --- Daar was 'n offisier met 'n luidspreker, maar wie hy was, weet ek nie.

Kon jy hoor wat hy sê? --- Nee.

Sou die skare jou kon hoor, as jy hulle sou toespreek? --- Ek glo nie.

Jy het aan my geleerde vriend gesê dat toe jy gevrees het dat die draad platgetrap sou word, kan jy nie juis sê dat jy 'n doelbewuste poging gesien het aan die kant van die skare om die polisie aan te val nie; is ek reg? --- Ja.

Indien die draad platgetrap sou word sonder so 'n doelbewuste poging om by die Polisie te kom, wat dink jy sou die toestand gewees het? ---U meen as die Bantoes tussen die Polisie gekom het?

Ja? ---Op daardie oomblik sou hulle wel meêr gepleeg het, daar, want hulle was almal kwaad, toe.

Jy meen afgesien van werklike opset om die draad plat te trap vir daardie doel? --- Soos ek sê, dit was moeilik; hulle het voor gedruk, en van agter gedruk. Ek sal nie sê hulle het die draad platgetrap met die doel - sou die draad plattrap met die doel om die Polisie te vernêr nie; maar ek het gedink as hulle oorkom, sou daar moeilikheid wees.

M.A. LABUSCHAGNE
HERVERHOOR. Ondervra
deur die Voorsitter.

DIE VOORSITTER: Ek dink wat aan u gestel word deur mnr. Claassen, is dit: Gestel daar was van agter seveel druk dat die voorstes teen hulle wil, meentlik, die draad platdruk en na vore gebeur word, tussen die Polisie in - wat sou dan gebeur? --- Daar sou moeilikheid gewees het.

HERVERHOOR HERVAT: In verband met die kwessie of 'n blanke Polisieman werklik aan die Bantoes gesê het om na die Sharpeville Polisie-stasie te kom: Het jy van die beweging van die Bantoes, die rigting waarin hulle gegaan het daardie nêre, het jy enige bedoeling kon opmerk, dat hulle op pad was na die Sharpeville Polisie-stasie? --- Nee. Die heel voormiddag het hulle in die teenoorgestelde rigting, in die rigting van die dorp beweeg; en vir die eerste keer dat ek gesien het dat hulle in 'n ander rigting beweeg, was toe Kannel Teketsi hulle geroep het en gesê het, "Come! Come! Let us march to the Police Station".

Watter tyd is jy was dit? --- Dit was na 11-uur, dink ek.

OM EN VERDERE VRAE NIE:

DEUR DIE VOORSITTER: Mnr. Labuschagne, u het gesê dat u nie met die Polisie-optrede ingemenghet, en dat u ook nie by magte gevoel het om in te meng met wat hulle doen nie? --- Ja.

U het gesê dat op 'n sekere tydstip, onmiddellik voordat daar gevuur was, het u gesê dat daar 'n kritieke toestand is? --- Ja.

U het gesê u het bang gevoel, hoewel u nooit vroeër die dag bang gevoel het nie? --- Ja.

--- En ---

En ek dink u het ook die mening gewaag dat dit toe geregverdig was om te vuur? ---Ja.

Nou, wat ek graag van u wil verneem, is dit: Het u op die houtjie besluit om die vuur te stank, of het u dit gedoen na aanleiding van wat die Polisie gedoen het? --- Onmiddellik na die eerste skote, het kol. Pienaar "Stop!" geskree langs my, en toe hy skree, het ek ook "Stop!" geskree.

Nou, wat ek vir u wou vra, is dit: Op daardie oomblik toe u "Stop!" skree, wat was u oordeel? Was daar nog 'n posisie van gevaar, of was die gevaar toe reeds verby? --- Ek sou sê die gevaar was verby.

Hoekom? --- Die mensse was besig om weg te hardloop.

Ek weet dit is een van die moeilikste dinge om iemand te vra om te doen, maar ek wil nogtans, as u dit kan doen, u oordeel kry. Min of meer hoe lank na u die eerste skote gheoor het van die Polisie, het u "Stop!" "Stop!" geskree om die mensse, veers, altans ...? --- Halfe gen. Seker twintig sekondes.

U meen dit het so lank geduur as twintig sekondes? --- Meentlik. Maar dit was halfe gen.

En nadat u nou die Polisie veer u op die skouers geslaan het, en aangest het om op te hou om te skiet, hoe lank na dit, sou u sê, het die skietery gestank? --- Amper onmiddellik.

Is dit nou net veers, of lange die hele linie? --- Lange die hele linie.

MNR. CLAASSEN (DEUR DIE VOORSITTER): Na u

--- mening ---

M.A. LAMUSCHAGHE
ORDEVOER DEUR DIE
VOORSITTER
J.C. VISSER
HOOGGERICHTS.

neming, was daar geskiet gewees nog nadat die gevuar
verby was? --- Nee; hulle het onmiddellik opgehou.

JAKOBUS CHRISTIAAN VISSER, bevestig:

VERHOOR DEUR MNR. CLAUSEN: Mnr. Visser, u is
'n luitenant in die speurdienste, Suid-Afrikaanse
Polisie, gestasioneer te Vereeniging? --- Dit is reg.

Nee lank is jy gestasioneer te Vereeniging? ---
Vanaf Julie 1958.

Wanneer het jy die rang van luitenant bereik? ---
1 Januarie 1958.

Was jy te Sharpeville gedurende die skietery
daar op die 21e Maart van hierdie jaar? --- Ja.

Voor daardie dag van die skietery, het jy
bewys geraak van 'n doel deur die Bantoes om te betoeg?
--- Ja. Ek het in besit gekom van verskillende
panflette wat in die lokasies te Vanderbijlpark en
Sharpeville versprei was, en volgens die panflette
was dit duidelik dat 21 Maart 'n dag van betoging
teen die Paswette sou wees.

Op daardie dag, waar - was jy aangestel om Srens
heen te gaan, deur iemand, of het jy op jou eie
besluit? --- Die more entrent 8-uur - dit was die
21e - het ek van Vanderbijlpark berig ontvang dat
'n groot aantal Bantoes om die Polisie-stasie daar
saamgedrom het. Ek het toe gevra of daar genoeg
manno is, en ek het gehoor dat daar nie te veel

--- Polisie-manne ---

Polisiemanne was nie. Ek het toe my hulp aangebied, en ek het later, ontrent half-neges die nêre, saam met vier ander blanke speurders na Vanderbijlpark gegaan, met twee voertuie. Toe ons daar kom, was die moeilikheid skynbaar verby en ek het toe onbevestigde berigte ontvang dat dinge in Sharpeville nie te goed lyk nie. Ek en die vier ander blanke speurders het toe met die twee voertuie Sharpeville-toe gery. Ons het ongeveer 10-uur by die Sharpeville Polisie-stasie verbygery. Ons het van 'n Suidelike rigting af ingekom.

En toe u by die hek ingegaan het van die lokasie ... ? --- Ons het nie by die hek ingekom nie; ons het van 'n Suidelike kant ingekom, vanaf Vanderbijlpark se rigting.

Is daar meer as een ingang? --- Ja; daar is. Toe ons by die Poliestasie verby kom, het ons groepies kante van tien, party twintig, party dertig, in die omgewing van die Poliestasie gesien, en toe ons in die hoofstraat - ek weet nie wat die naam is nie - van Sharpeville inkom, het ons gesien dat tussen ons en die hekke was 'n groot massa kante bymekaar gewees.

Wanneer u nou praat van die hoofstraat, is dit die straat waarmee jy van die Noordkant af ingaan? --- Dit is reg.

Dit is Secise-straat? --- Ja, die hoofstraat, die groot straat in Sharpeville. Dit was vir ons duidelik dat ons nie met voertuie deur die massa sou kom nie, en ons het toe heeltemal weg gedraai, met 'n oop gery en ongekem, voor, by die ingang van

--- die ---

die lokasie, weer in die hoofstraat in. Toe het ons weer Suid gery en ontrent 100 of 200 treë verder, het ons toe vir maj. van Zyl met 'n aantal Polisiebeamptes gekry. Hulle het daar gestaan; in die straat was hulle gewees.

Ken u mr. Labuschagne, die superintendent? ---
Ek ken hom, ja.

Was hy daar teenwoordig? --- Ek kan nie sê of hy daardie tyd daar teenwoordig was nie. Daar was 'n heel paar manne. Dinge het bietjie vinnig gegaan. Dit is meentlik,

Wat het maj. van Zyl gemaak toe u daar by hom kom? --- Ek het vir maj. van Zyl 'n beoeking gegee wat ek van mr. Ferreira, die Bestuurder van Nie-Blanke Sake gekry het, voor by die hek, tot diem effekte dat daar moeilikheid in Evaton was; dat 'n groot massa Bantoes daar by die Polisie-stasie saamgedrom het. Daar was nie eintlik moeilikheid nie maar dit het darem deurgekom dat daar 'n aantrek was by die Polisie-stasie. Kort na my aankoms, daar, het maj. van Zyl toe die toneel daar verlaat, en hy het toe te kenne gegee hy gaan kyk hoe die toestand anderkant is, en of hy iets daarontrent kan doen. Die massa was toe tussen ons en die Polisie-stasie, in die hoofstraat gewees, ontrent 150 of 200 treë weg van die Polisie af. Dit het toe vir my duidelik geword, na 'n rukkie daar, dat die massa al verder van ons af weg beweeg. Ek het toe ietwat ernstig geword oor die veiligheid van die manne by die Polisie-stasie, want ek het 'n halfuur

--- terug ---

terug daar verbygekom en ek het gesien hoe lyk dit. Ek het gesien daar is maar net 'n paar manne daar en ek het gedink dat as die massa Polisiestasië-toe gaan, die manne daar miskien nie sal opgewasse wees en die fort te hou, as ek dit so mag stel nie.

Het voor u verder gaan: Na maj. van Zyl weg is, wie was toe in bevel daar, op dié plek? ---Kapt. Coetzee was daar gewees. Hy was saam met maj. van Zyl daar.

Maar maj. van Zyl is toe weg, en hy bly toe agter? --- Dit is reg.

En hoeveel manskappe was u toe daar? --- Dit is moeilik om te sê. Ek neem aan miskien dertig, min of meer.

Ja; gaan aan? --- Ek het toe aan kapt. Coetzee dit so gestel, dat ek onrustig is oor die veiligheid van die manne by die Polisiestasië, maar eerstens het hy skynbaar nie daarop reageer nie. Hy het geag dat my onrus ongegrond is. Maar na 'n rukkie het ek weer na hom gegaan en gesê - ek het self voorgestel en gesê ek sal gaan en gaan kyk hoe dinge by lyk. Terselfdiertyd het twee Dantoeke-stabla op fietse van daardie rigting af gekom, na ons-toe, en ons het hulle nader geroep en toe sê die een vir ons dat hoofstabel Heyl by die Polisiestasië be laat weet het daar is 'n groot samedronning, en hy was ietwat onrustig gewees. Toe het kapt. Coetzee gesê nou goed, dan kan ek gaan kyk wat aangaan. Ek het toe saam met een of twee blanke speurders in 'n voertuig, en vergesel van hoofstabel Malan van Johannesburg - hy het 'n vragmotor gehad wat toe is,

--- waarin ---

waarin 'n aantal blanke konstabels was. Ons het toe heeltemal Oos gery, en agterom gekom, na die Polisie-stasie-toe. Ek het eers by die Suidelike ingang van die hek, by die Suidelike ingang van die Polisie-stasie, daar voor die hek, stilgehou. Daar was toe 'n baie groot skare gewees. Ek sou skat daar was ongeveer 8,000.

Aan watter kant? --- Dit is die Suid- en Westekant, die omheining, daar.

En Noord? --- Aan die Noordkant was hulle skraal gewees, daardie tyd; dit was nie veel nie. Die samevroming was, soos ek sê, aan die Suidwestelike hoek, waar dit so'n soort van 'n vierkantige hoek maak. Daar was die groot samevroming, en dan het dit nou yler uitgesprei na die kant-toe.

Jy sê die Suid-Weste hoek? --- Ja. Daar waar die draad af is - daardie plek, min of meer; en dan het dit yler uitgesprei na die kante-toe, dit wil sê na die Oostelike kant-toe en na die Noordelike kant-toe.

Watter tyd was dit dat jy daar aangekom het? --- Min of meer 11-uur se kant.

Het jy stilgehou by die Oostelike ingang? --- Nee, by die Suidelike ingang het ek stilgehou, maar ek het dadelik gesien - en iemand het my van binnekant ook gewys - ek moet oekom. Ek het toe weer oegery en by die Westelike ingang het ons toe ingekom, in die agterplaas in.

Het hoeveel voertuie was julle? --- Ons was twee karre gewees, klein karretjies, en die bus - die lorry.

--- Ja ---

Ja. Jy het maj. van Zyl nie weer gesien nie -
voor jy vertrek het van kapt. Coetzee af het hy nie
weer teruggekom nie? --- Nee.

En wat was die sterkte toe op die gronde van die
Polisiestasie? --- Ek weet nie hoeveel man in die
vragmotor was nie; ek meen aan onttrent 15/20 man.
Daar anderkant was ook onttrent tien blankes gewees,
miskien 15. Ek het nie getel nie.

Wat bedoel jy met "daar anderkant"? --- By die
Polisiestasie. Ons kon toe min of meer 25 gewees het.

Altesaam? --- Blankes, ja. Hoofkonstabel Heyl was
daar gewees.

DIE VOORSITTER: Was hy die senior-man? --- Hy was
die senior-man daar.

VERHOOR HERVAT: Maar toe jy nou daar aangekom
het, het jy oorgegaan? --- Ek het toe oorgegaan. Ons
as speurders is gewoonlik in siviele drag geklee.
Ek het maar meer met my advies en so aan oorgegaan,
want daar is baie mense wat nie eers weet wie 'n
speurder is nie; hulle kyk hulle skeef aan. Hulle
weet nie of hy 'n speurder is, of wie hy is nie.

Was jy bewas van enige vliegtuie wat daar oorgevlieg
het? --- Ja. Kort na ons aankoms, daar, het die vlieg-
tuie daar oorgegaan.

En jy is julle het onttrent 11-uur daar aangekom? ---
Min of meer 11-uur, ja.

Was jy op die Polisiegrunde toe die vliegtuie daar
oorgegaan het? --- Ja.

VOORSITTER: Was jy te enige tyd daarvan bewas dat
'n enkel vliegtuig laag gevlieg het oor die Pantsoery?

--- Daar ---

--- Daar het 'n heel paar van hulle laag geduik.

Nee, net 'n enkel vliegtuig? --- Nee.

U het nie 'n herinnering daarvan nie? --- Nee.

Iemand wat, so, foto's neem? --- Nee.

U het nie so-lies gesien nie? --- Nee.

VERHOOR HERVAT: U praat nou, as ek u reg verstaan, van vliegtuie wat oor die skare gevlieg het by die Polisiestasie? --- Ja.

Ek dink wat die Kommissaris bedoel is, het jy elders in die lokasie, daar waar julle in Seewestraat gewes het - het jy toe ook vliegtuie gesien? --- Nee. Die eerste vliegtuie waarvan ek bewus geword het, was die wat oor die skare geduik het, laag geduik het, terwyl ons op die Polisiegrond was. Dit is ook die enigste vliegtuie waarvan ek bewus was.

DIE VOORSITTER: Ken jy oordeel of dit Militêre vliegtuie of burgerlike vliegtuie was? --- Dit het vir my gelyk na militêre vliegtuie.

VERHOOR HERVAT: U so u het toe daar gebly, die hele tyd? --- Net so.

Op die Polisiegrond. En die Polisiesterkte het stadig aan aangewas? --- Nee; ons was daar vir geruime tyd. Dit was vir my duidelik dat die skare geweldig aangewas het. As 'n mens na die uithekke van die massa kyk, dan ken jy sien dat dit altyd aangroei, en ek het toe lateraan - dit is moeilik; 'n mens het nou nie tyd op sulke tye nie - het ek 'n notatjie geskryf aan kap. Coetzee en dit met een

--- Van ---

Van die Bantoeke-stabiele wat ons agter uitgestuur het, dit wil sê aan die Westekant van die Polisie-stasie, gestuur waarin ek net kortliks vir hom gesê het dat die posisie raak hier so dat as daar moet geweld plaasvind ons nie in 'n posisie sal wees en die fort te kan hou nie en of hulle iets daarentrent kan doen.

Kan jy my meer of min sê hoe laat jy hom gestuur het? --- Dit mag miskien 'n geval van kwart-voor-twaalf, half-twaalf, daar rond, gewees het; dit is baie moeilik om te sê. Maar nie lank daarna nie, het kapt. Coetsee met 'n aantal manne gekom en hulle het aan die suid-oostekant van die Polisie-stasie, daar waar die Polisie ook gister was, by die lampaal, gekom met hulle voertuie en daar stelling ingeneem. Hulle het daar gebly, neem ek aan, totdat alles verby was.

Was jy toe nog op Polisiegronde? --- Ek was nog altyd daar.

Gedurende die tydperk dat jy vir versterkings gewag het? --- Dit is reg, ja.

Het jy dit gerade geag dat hulle daar bly, of het jy gedink dit sou beter wees dat hulle inkom? --- Ek het nie enige kommunikasie met hulle gehad nie. Ek was tevrede dat daar hulp in die nabyheid was. Ek het ook gewoet, ek het daarop staat gemaak dat die manne wat buitekant is, weet wat die toestande en die omstandighede is, en dat hulle die regte ding op die regte tyd sal doen.

Hoekom het jy gedink dat hulp nodig was? --- Die toestand was daardie tyd sê dat die skare se aanromming teen die draad van buitekant af, met groot krag was.

--- Ek ---

Ek het enige tyd gevrees dat die draad kan breek, en ek is oortuig dat indien die draad sou breek, en die massa van agter af sou aanstroom, hulle die Polisie-stasie kon vertrap sonder om miskien 'n hand op te lig.

Het hulle enige tekens gegee, op daardie stadium, dat hulle miskien die Polisie sou aanval as hulle by hulle kom?--- Ek het dit so beskou: Daar was twee, by tye drie van hulle leiers wat aan die binnekant van die draad gestap het. Die mense het groot invloed by die skare gehad, want die een, in besonder, Tsolo, as hy net sy hande opgetel het, het 'n teken gegee en dan het die hele skare weergalm. As hy weer vir hulle gewys het "Bly stil", dan bly hulle stil; en hy het al binnekant die draad langs gestap, net die ander twee, by tye, ook. Nou, dit was duidelik dat die mense hulleself opgewerk het na 'n punt; of hulle self bewus was van die punt waartoe hulle opwerk, weet ek nie; maar dit was duidelik dat hulle hoe later hoe meer runceerig en uitspattig word.

Het jy met van die leiers gaan praat? --- Ek het met Tsolo gepraat. Ek het hom na my-toe geroep.

Het jy hom geken voor daardie dag? ---Nee. Hy het vir my gesê, toe ek hom vra, dat sy naam Tsolo is. Ek het hom na my-toe geroep en vir hom gevra, "Wat gaan hier aan? Wat is julle doel; wat wil julle hê?" Toe sê hy vir my, "Ek is die plaaslike sekretaris van die F.A.C.. Ek en al die mense wat hier staan, het nie bewysboekies nie en ons kom Polisie-stasie-toe. Ons wil toegesluit wees". Toe sê ek vir hom, "Maar waar kan ons so 'n klomp mense soos julle toesluit; ons het mos nie plek om julle toe te sluit nie". Toe sê hy, "Wel, ons sal weggaan,

maar ons sal terugkom, en ons sal julle lastig val totdat julle ons toesluit. Ons sal die Polisie lastig val totdat hulle ons toesluit". Ons het 'n geselskap aangeknoop en ek het nou met hom gesels en hom gepols en gehoor wat hy wil hê, en hy het toe onder andere vir my gesê - ek vra hom toe; ek sê, "Maar julle wil nou nie bewysboeke dra nie. Gestel nou daar word 'n toegewing in dié rigting gemaak, wat wil jy dan hê?" Toe het hy vir my sê gesê: Hy sê, "Ons wil nie bewysboeke dra nie; ons sal dit nie dra nie. Ons wil £35 per maand tenminste hê, elke man. Ons wil hê dat die mense van Ghana, die mense van Basutoland, en die mense van ander Afrikaner-state vryelik na die Unie kan kom, en dat die Suid-Afrikaanse Bantoes vry sal wees om ander lande na willekeur te besoek". Kort daarna was die drukking teen die draad so groot gewees - ek het hom geroep en vir hom gesê, "Kyk, jy moet vir jou mense sê hulle moet terugstaan; hulle moet nie so teen die draad lê nie, want as die draad breek en hulle kom in dat hulle binnekant die Polisiegronde kom, sal daar moeilikheid wees en ons wil nie moeilikheid hê nie". Toe sê hy vir die mense hulle moet terugval, maar hulle het net teruggestaan as hy by hulle is. As hy sy rug draai, is hulle maar weer teen die draad.

Jy sê die skare het steeds aangewas? --- Hulle het aangewas.

Het daar Polisieversterkings gekom? --- Later het ek gemerk - ek het nie eers gesien hoe hulle daar gekom het

--- nie ---

nie. Ek het gemerk, dat kapt. Theron en sekere manskappe daar was. Toe kapt. Theron daar kom, het ek op die agtergrond getree, en hy het maar outomaties oorgeneem.

Daardie hele dag, was daar - ek praat nou van die hele tyd dat jy by die Polisie-stasie was, tot aan die einde. Was daar te enige tyd 'n oormane van bevel soos wat jy gewoonlik sal kry, of het elke man gedoen wat hy die beste dink? --- Die dinge het vinnig gegaan. Daar was nie tyd, eintlik, vir formaliteit nie. Persoonlik - toe ek daar gekom het, het ek nie oorgeneem nie. Ek het net gevoel dat ek as senior miskien sal verantwoordelikheid moet aanvaar as hier iets sou gebeur, en ek het maar my invloed in die rigting gebruik, dat dinge moet reggaan, min of meer. Toe kapt. Theron daar gekom het, was daar geen formele oorhandiging gewees nie. Ek as sy junior het besef hier is nou 'n kaptein, en ek as speurder, wat nie univorm het nie, wat in privaat-klere is - baie mense weet nie eers wie jy is nie en ek het maar net eenvoudig, toe hy daar kom, gevoel hy kan nou bevel neem en ek het op die agtergrond getree.

Hoe laat, ontrent, het hy daar arriveer? --- Ag, dit is baie moeilik om te sê. Dit mag miskien twaalfuur, half-eeu gewees het; dit is baie moeilik om te sê.

Kan u onthou watter stappe hy gedoen het, net sy aankoms daar? --- Hy het vir my eersdens geseek; toe vra hy vir my waar is die leier van die mense hier. Toe sê ek vir hom as hy se'n biletjie wag, sal ek hom gaan haal en dan sal ek hom vir hom bring. Toe het

ek gegaan, toe kan ek hom nie kry nie. Hy was toe nie binne die gronde nie. Toe het ek een van die ander binne die draad - ek dink dit was gewees 'n Bantoe by name Thomas More - ek het agterna vasgestel dit is sy naam. Ek dink dit was hy gewees. Ek het vir hom gevra, "Waar is Tsole nou?" Toe sê hy vir my Tsole het iets gaan soek om te eet. Toe sê ek "O".

Het More vir jou gesê dat hy huis toe gegaan het om te gaan eet, of soos jy nou net gesê het, "Hy het iets gaan soek om te eet"? --- Nee; hy het iets gaan soek om te eet.

DIE VOORSITTER: Het hy Afrikaans, of Engels, of Bantoetaal gepraat? --- Nee; ek praat nie Bantoetaal nie. Dit is moeilik om te sê of dit Afrikaans of Engels was, maar dit was definitief een van die twee aaptelike tale - Afrikaans of Engels - gewees. Ek kan nie presies onthou nie. Ek mag net verduidelik; met Tsole het ek Engels gepraat, toe ek met hom gepraat het; maar ek kan nie onthou wat ek met More gepraat het nie.

VERHOOR HERVAT:

Toe jy met kapt. Theron gepraat het omtrent die leier, het jy toe vir Tsole in die oog gehad? --- Ja.

As die leier? --- Ja; ek het hom in die oog gehad.

En toe jy met More gepraat het, was More ook binnekant die draad? --- Hy was binnekant die draad, ja. Hy was een van die drie wat ek nou hier genoem het, wat binnekant die draad gewees het.

Vir hoe lank was Tsole weg? --- Dit is moeilik om te sê. Die eerste dat ek hom weer gesien het, is toe hy deur kol. Spengler aan die arm genoem was by die

--- Vestekantse ---

Westekantse hek. Dit was nou 'n rukkie daarna. Dit is die eerste keer dat ek hom weer gesien het. Hy nag vantevoren daar gewees het; ek weet nie.

Jy was besig om vir ons te vertel watter stappe kapt. Theron geneem het. Eerstens het hy na jou gekom en gevra wie die leier is? ---Ja. Hy het vir my toe gevra wie die leier is, en ek het dit hom toe meegedeel. Kapt. Theron was toe daar rond. Ek het gesien dat hy dikwels binne een van die saracens ingegaan het, en ek neem aan dat hy in radio-verbinding met een of ander persoon was. Ek dra nie kennis met wie nie. Verder, wat ek nou van weet, het hy niks spesifiek gedoen nie; dit is maar net, hy was daar. Die posisie was natuurlik hoogs ontvlambaar op daardie stadium gewees, en dit het uiterse selfbeheersing gekos om die ding so te hou dat niks gebeur nie.

Het jy die gevaar wat jy ingesien het, daar, met hom bespreek? --- Ja; ons het daaroor gesels.

En wat het julle gevoel? --- Wel, hy het gevoel ons kan op dié stadium niks doen voordat daar versterkings opdaag nie. Daar is niks wat 'n mens ...

Het julle vir versterkings gevra? --- Ek het nie gevra nie. Soos ek sê, hy was in die saracens gewees en ek neem aan hy was in verbinding met ander persone gewees.

Wat was die volgende ding wat daar gebeur het? --- Wel, die volgende ding van belang, toe, is dat na 'n ruk het ek gesien dat daar ander hooggeplaatse offisiere - kol. Spangler, kol. Prinsloo, kol. Pienaar, daar opgedaag het. Die volgende ding, toe sien ek

--- dat ---

kol. Spangler vir Tsolo aan die arm het, en hy -
kt. Willers was by gewees, en hy se vir kapt. Willers,
"at hom in binneste". Ek staan ook daar, en hy se
"my - kol. Spangler se vir my, "mar. Visser, gaan jy
aan". Met die kapt. Willers en ek toe vir Tsolo
binneste kant gevat in 'n kantoor. Daar het kapt. Willers
nou met hom begin gesels.

Willers is ook van die Veiligheidstak? --- Veilig-
heidstak, ja. Ek was toe by gewees. Ek moes daar by
aan bly. Van die kantoor kon ek net as ek by die
suidelike venster uitkyk, die Suid-Oostelike punt van
die skare sien, en as ek by die deur uitkyk en ek kyk
na die hek van die agterplaas van die Polisie-stasie,
dan kan ek die Noord-Westelike punt van die skare gesien
het. Die ander blok wat om die hoek was, die Suid-
Westelike punt, sal ek maar se, kon ek nie sien nie.

Kon jy die groot hek sien aan die Westekant? --- Ek
kon net - ek kon nie die groot hek sien nie. Ek kon
net so by die hek verby, langes sien.

Hoe lank was jy daar besig, tesame met Willers en
Tsolo? --- Ag, dit is so moeilik om te se. Ons het
daar gekom; ons was besig. Kapt. Willers het met hom
gepraat en dit is 'n rukkie daarna, miskien 'n geval van
minuut, dat ek gehoor het die geknetter van vuurwapens,
buite.

Was jy toe nog binneste kant? --- Ek was nog binneste kant
gewees.

Jy skyn nou in die onmiddellike teenwoordigheid te
gewees het van Spangler toe hy Tsolo aan die arm gevat
--- het ---

het en oerhandig het aan Willers? --- Ek was.

Wat was die doel, seker jy kon uitmaak, daarvan?
--- Wel, ek het gedink dit is 'n geval om die opsteker
of die leier van die klomp, weg te vat. Dit was die
idee wat ek gekry het daarvan - om die opsteker weg
te vat.

Maar het hy enige opdrag gegee aan Willers toe
hy hom oerhandig? --- Nee. Hy het net vir Willers
gesê, "Jy weet wat om te doen".

Ek wat het hy gedoen? --- Hy het hom toe ondervra,
daar, in die kantoor.

Ken jy uitmaak wat die doel van die onder-
vraging was? --- Ek het baie min notisie gevat van
die ondervraging, daardie tyd, want toe was my
gedagte in tweelei rigtings gewees - die een was
hier, en die een was buite gewees. Ek het daardie
tyd enige oomblik verwag dat daar buitekant geskiet
sou word; ek het dit verwag. Toe die skote ook
kmal, was dit nie 'n verrassing vir my gewees nie.
Maar dit is duidelik dat die ondervraging gegaan het
ontrent die P.A.C. - hulle doelstellinge, en so aan.

Gedurende die skietery, het jy toe gladnie
uitgegaan nie? --- Ek het nie. Ek het eers na
die skietery; 'n paar minute daarna het daar 'n
ander spoorier, ek dink Wessels of iemand, gekom.
Toe het ek hom gevra, "Bly jy nou hier by kaptein
Willers, by hierdie man; ek wil net gaan kyk
wat buitekant aangaan". Toe het ek agterna eers
uitgegaan. Toe ek buite kom, was hulle al besig
om van die lyke en van die mense in ambulansse en

--- goed ---

goed te laat.

Is u in die vernou om vas te stel hoe lank die skietery aangehou het - om te bepaal, by benadering?
--- Wel, as ek nou in bres trekke sou ek, tien tot twintig sekondes.

Soos die toestand daar was, soos wat u dit gesien het, voor u ingegaan het, het u enige gevaar bespeur?
--- Vir 'n polisionar wat daar was binne die gronde, wat gesien het presies hoe dit lyk buitekant, wat gesien het die houding wat die Bantoes ingeneem het, was dit, glo ek, baie duidelik dat die gevaar was groot gewes. As hulle enigszins sou oorgaan tot geweld, sou daar geen hoop gewes het vir 'n mens om uit te kom nie. Die een het te swaar teen die ander opgeweg.

Was daar enige sulke tekens? --- Die gesindheid was vyandig gewes, van buitekant die draad. Op die tydstip dat ek daar was, nog voor kapt. Theron gekom het, het ek tussen die manne en die draad beweeg. Die manne was uitgetart van dié kant af, en ek het gevoel 'n klein, onbegonne om sake daardie tyd kon miskien die hele ding laat ontvlam. Ek het tussen hulle beweeg en die gesegdes was nou alles in die Bantootaal, maar die manier waarop dit gesê word deur die skare wat rondom gestaan het, was 'n geval van uitarting gewes, en was ook met die verryghheid - jy kon sien die gesindheid waarin dit gesê was; dit was definitief nie een van vriendskap en toegeneentheid nie. Dit was definitief vyandiggesind gewes; en met so'n skare wat hier staan en skree en sing, en enige ding doen, kon enige ding gebeur.

--- Totdat ---

Totdat jy toe die toneel daar verlaat het en binne te gaan, was daar enige daad gewees aan die kant van die Bantoes, wat jy as aggressie kon beskou? ---
Nee. Wat ek wel gesien het, een slag, ^{dit} As kort, net nadat ek vir Tsole gesê het hy moet vir die mense se hulle moet wegstaan van die draad af, het 'n paar van ^{hulle} die draad se staan en ry, se staan en pluk (beduie). Ek het beskou, op daardie tyd, dit is nou net die teenoergestelde van my versoek aan Tsole, en wat Tsole vir hulle almal hard gesê het, dat hulle van die draad moet wegstaan en nie die draad beskadig nie. Toe het hulle die draad se gestaan en ry en ruk-en-pluk, dat ek dit net beskou het as uitdaging; dit is al wat dit kon wees.

Het jy enige wapens tussen hulle gesien? ---
Nie op daardie stadium nie.

Op daardie stadium, die laaste stadium dat jy die skare gesien het, wat sou jy die aantal skat? ---
15,000, miskien 20,000; ek is nie baie goed op skat nie, maar daar was baie gewees.

Daar was toe nog geen klippe gegoed gewees nie?
^{tot}
--- Nis/op die stadium dat ek daar weg is nie.

Het jy enige klipgoedery gesien? ---Nee.

Wat, dan, werklik, was die gevaar wat jy gesien het? --- As die mense wou weggan, by voorbeeld wou omdraai en huis-toe gaan, dan sou ek se sou daar nie gevaar gewees het nie. Maar die posisie was, daar was 'n skare van rondom 15,000 tot 20,000 rondom die polisieostasie, met 'n aantal blankes binnekant. Dit kan eensentlik nie se bly nie. Iets moet gebeur.

Of hulle moet weg, of hulle moet in; een van die twee. Nou, die Polisie was daar, veel ek, in 'n posisie gewes waar die ding na 'n kant-toe mees ontwikkel - of weg, of in; een van die twee. Ek het gesien weg sou hulle nie, want van die nêre af het die skare net aangegroei, en in kon 'n mens hulle omseentlik nie toelaat nie, want sou hulle in, dan is die massa so groot gewes dat jy definitief nie wet en orde sou kon handhaaf nie. Jy sou nie jou eie bestaan kon handhaaf nie. Met dié sê ek ek was eensins verbaas gewes toe ek gehoor het daar word gevuur buite nie. Ek het dit ook as die enigste uitweg beskou.

Was daar onder die skare enige wat hulleself aangebied het vir arrestasie? --- Toele het vir my gesê - hy het homself nie aangebied vir arrestasie nie, maar hy het gesê "Ek het nie 'n bewysboekie nie" "ook nie een van die ander mense buite nie; ons kom, ons wil gearresteer wees". Dit is die aanbieding wat hy gemaak het. Maar van die ander het hulle nie aangebied, wat ek van weet nie.

As 'n mens dit as 'n versoeking beskou, sou jy dit raadsaam gegag het, toe, om die hek oop te maak en 'n klomp van hulle in te neem en te arresteer? --- Nee; dit is onprakties op daardie stadium gewes. In die eerste instansie, as ek, toe hy gekom het en vir my gesê het, "Vang my", vir hom gearresteer het, dan veel ek sou ek onoordeelkundig gehandel het, want daardie arrestasie mag dan die oorsaak wees van die vuurhoutjie wat jy in die skare sou steek. Daar sou ek indirek miskien die oorsaak gewes het, of miskien die direkte oorsaak gewes het van geweld wat van hulle kant gekom het. Om die ander te arresteer

is 'n saak wat onprakties is, want jy kan tog nie 'n paar duisend mense hanteer in 'n Politie-stasie nie. Daar is nie plek en vir hulle aan te hou nie; of jy kan tog nie waarakwings uitmaak aan hulle, of dagvaardings of so-lies nie.

Afgesien van of dit prakties of onprakties sou gewees het, sou jy dit veilig beskou het en dit te doen? ---Nee; ek sou nie.

Maar hy het nou vir jou gesê dat hulle daar is en ...? --- Gearreesteer te word.

En het jy dit nie as 'n versoek beskou nie? --- Wel, ek kan sê ek het dit as 'n versoek beskou, miskien; ek het nie so daareer gedink, nog nie; maar 'n mens kan sê dit was 'n versoek en gearreesteer te word. Maar ek het natuurlik nie daarop reageer nie.

Jy het dit nie veilig geag nie.

DIE VOORSITTE: Wat - u verwys na 'n gesprek wat u nou gehad het met Tsole. Wat was die gesindheid van die gesprek? --- Van my kant af - dit is nog altyd een van my prinsiepe in die lewe en vriendelik en bedagsaam te wees in my handeling met enige lid van die publiek, en ek het hom met die respek behandel waarmee ek enige persone sou behandel. Hy was ook vriendelik gewees, maar hy was tartend en hy het nie geskroom en sy eise onwrikbaar in my gesig te stel nie. Daar was nie die minste geval van luiwering gewees nie; hy was onwrikbaar.

Wat was sy reaksie gewees ten opsigte van die voorstel dat die skare moet luiwering gaan, dat daar niks gedoen kan word nie, dat u nie almal kan

--- arresteer ---

arresteer nie? --- Hy het gesê "Ons sal terugkom; ons sal die Polisie lastig val totdat hulle ons arresteer".

Wat ek nie seker is van daardie antwoord nie - het hy onderneem dat hy die skare sou versoek om dan huis-tee te gaan? --- Nee; hy het nie. Ek het hom ook nie gesê om die skare huis-tee te stuur nie, want ek het die ding sê opgesom daardie tyd: In die eerste instansie, ek voel as 'n mens handel, dan moet jy met mag handel; dan moet jy weet wat jy doen. In die eerste instansie het ek nie die reg gehad om vir die mense te sê "Gaan huis-tee" nie. Daar was niks wat 'n vergadering, so'n versameling, daardie tyd verbied het nie. Ek kon nie sê dat hulle by voorbeeld skade aangerig het nie, en in die tweede instansie, die Oproerige Byeenkomste-wet maak voorsiening dat 'n offisier met die rang van 'n kaptein en hoër kan so'n bevel gee. Deurdát ek nie daardie rang gehad het nie, het ek myself nie die reg aangematig om vir hulle te probeer uitmekaar jaag of te sê wat hulle moet doen nie.

Ek weet nie of ek u verkeerd verstaan het nie. Het u met hom die wenslikheid bespreek dat die skare liever uiteen moet gaan? ---Ja; ek het die wenslikheid daarvan bespreek.

Wat was sy reaksie daarop gewees? --- Sy reaksie was gewees dat hulle sal terugkom. Hy het nie gesê hy sal vir hulle sê hulle moet weggaan nie; maar hy het gesê as hy sê hulle moet weggaan, sal hulle terugkom en hulle sal aanhou terugkom totdat die Polisie vir hulle vang. Hy het nog so gesê, "Ons sal julle pla; julle sal nie slaap kry nie, totdat julle ons vang".

--- VERHOOR HERVAT ---

VERHOOR HERVAT: Raken jy dat hy die praktiese onmoontlikheid sou kon insien, om die skare te vang? --- Wel, hy nee. Enige persoon met normale verstand moet kan sien jy kan nie so'n skare, so'n klomp mense soos daardie by die Polisieostasie arresteer nie.

GEEN VERDERE VRAE NIE.

- VERDAAG: 11.5 v.m. -
- HERVAT: 11.30 v.m. -

JAKOBUS CHRISTIAAN VISSER, affirms:

CROSS-EXAMINED BY MR. KENTRIDGE: Mr. Visser, how were you dressed that morning at Sharpeville Police Station, --- Civilian clothes.

Were you wearing a jacket? --- A suit.

Did you take your jacket off at the Police Station? ---No, I can't recollect that.

Did you have a hat? ---Yes.

You see, there has been evidence about a man in civilian clothes, there, who was in his shirt sleeves with a handkerchief tied round his head. Can you tell us who it was? ---No; I can't recollect having seen anybody dressed like that.

The suggestion was made that it was possibly you there? --- That would be incorrect.

A person dressed like that was seen with Col. Spengler at the gate? --- I did not see him.

What members of the Security Branch were there? We have heard of Col. Prinsloo, Col. Spengler, you
--- have ---

have now told us of Capt. Willers, and we know that
Sergt. Wessels was there. Do you recall whether any
of those had a handkerchief round the head, and walked
around in shirt sleeves? --- It would not be any of the
Colonels. It would not have been Capt. Willers. The
others, I don't know.

Sergt. Wessels - do you remember? --- No; I doubt
whether it was he, but I can't say.

Mr. Visser, we have also had evidence on an instance
where a member of the crowd came in through the gate,
bringing with him a case of cold drinks? ---I recollect
that.

Did he bring them to you? ---I was there. He put
them down next to the saracen. I was there at the time.

Did you speak to him? ---I did.

What did you say to him? ---I asked him where it
had come from, for who it was, and he could not tell
me where it came from but he told me that it was for
our people. I asked him to take it out.

Did you do that on your own notion, or on someone's
orders? --- Well, Capt. Theron was there at the time.
It is difficult to say whether I did it on my own, but
that was, anyway, said to him.

And we understand from Capt. Theron that you did
not put him out but that he simply walked out?--- No;
he walked out himself.

Through the gate? --- That is correct.

Which was not locked? ---No, it was not locked.

THE CHAIRMAN: What was the attitude of this person

--- who ---

who brought in the case of cool drinks, as far as you could judge? --- It is difficult to say. It did not make sense to me, bringing a case containing 24 bottles of cool drinks to the lot of people who were inside there; and certainly ...

I want to know about his behaviour, his attitude? --- No, his attitude to me was - well, I did not see much sense in his attitude, or in the way he did it. He just came in and he put it down there and when we asked him, he said - he couldn't, or he did not want to say where it came from. He said it was "for you people".

Did he speak Afrikaans, or English? --- It is difficult; I can't say whether he spoke Afrikaans or English.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: At any rate, it seemed they had been sent by someone, or by some people - these cool drinks. He did not seem to know very much about it, or he would not say? --- That is so.

When you came through the crowd and went into the Police Station, you weren't molested? --- No.

When you were at the fence, you weren't molested? --- No. Except that from the crowd - the attitude and the words said, which was in Bantu language which I could not understand. Well, it was not in friendly terms, anyway.

You mean, you thought - although you did not understand the words - they were rather jeering at you? --- That is correct.

Did you notice any change in the mood of the crowd when Col. Spengler arrested Tsolo? --- No. It was at

--- that ---

that time, when he arrested him, that I went inside, and I do not know what happened outside, or whether the mood changed.

Was there any reaction from the crowd when Col. Spengler took Tsolo? --- To my knowledge, no.

THE CHAIRMAN: Just at that time, when Tsolo was being arrested, what was the mood of the crowd at that time; were they quiet, or were they shouting? --- Edelagbare, hulle het geraas, daardie tyd. Daar was so'n geweldige geraas, 'n mens kan amper sê daar was 'n oorverdowende geraas gewees. Dit is moeilik om te sê. As dit nou stil was, sou dit maklik gewees het om te sê op daardie oomblik het hulle begin skree. Maar daar was so'n geraas, ek kon nie 'n verskil in die atmosfeer buite hoor nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Well, then the mood of the crowd when Col. Spengler arrested Tsolo, was really no different from what it had been before? --- Nee.

Did you notice any differences in the mood of the crowd after the time you first arrived up to the time that Col. Spengler arrested Tsolo? Was there any stage when you could have said that the mood changed? --- Dit het vir my gelyk of hulle hulleself geleidelik opgewerk het na 'n punt-toe.

They were just getting more and more noisy and excited, as the morning wore on? --- Dit is so.

Were you outside when Col. Piensar arrived with his vehicles? --- Ek was in die omgewing; ek was daar rond gewees. Toe ek sien, was hulle daar gewees.

--- Ek ---

Ek het nie gesien toe hy arriveer het nie.

So, when the Colonels arrived, the crowd, then, according to you, was already excited? ---Hulle was, gewis.

And after they arrived, did you speak to Col. Spengler? ---Nee.

Did he consult you? --- Nee.

He apparently knew you? ---Ja.

Did Col. Pienaar consult you? --- Nee.

Before Col. Spengler arrested Tselo, if not he himself, did any of his men come and ask you about Tselo? ---Nee; nie een van hulle het vir my iets ontrent hom gevra nie.

No-one asked you to go and speak to him again? --- Nee.

And no-one asked you for a report on what had taken place before they arrived? --- Ek het 'n verklaring ingesit ontrent wat gebeur het.

I mean at the time? ---Nee.

You see, the picture that we have so far, on the evidence, is that there were only two men who had any success in speaking either to the crowd or their leaders - one was Mr. Labuschagne, and the other was you; and it appears from the evidence that after the senior officers had arrived, they made no attempt to get either Mr. Labuschagne or you to speak to the crowd or to the leaders again. As far as you are concerned, that is correct. No-one asked you to go and talk to Tselo again? --- Dit is reg.

--- How ---

How long have you been stationed at ...

DIE VOORSITTER: Ek het van u getuigenis verstaan dat u op die een of ander tyd navraag gaan doen het oor waar Tsolo is? --- Dit was toe kapt. Theron daar gekom het en my gevra het waar Tsolo is.

GROSS-EXAMINATION CONTINUED: How long have you been stationed at Vereeniging? --- Vanaf Julie 1958.

Were you often in Sharpeville? --- Nie dikwels nie; vandat die Polisieostasie daar oopgemaak is, in Oktober 1959, het ek dikwels skaem toe gegaan.

So you have some knowledge of the people at Sharpeville? --- Baie min.

Did they know you? --- Nee.

When you spoke to Tsolo, did you suggest that it would be better if they went away and did come back later? --- Nee, ek het nie.

Did you indicate to Tsolo that you could do nothing for him? That you could not do anything for him, that you could not arrest all the people, or arrest him? --- Ek het vir hom gesê dat ons hom nie kan arresteer nie, ook nie sal arresteer nie, dat ons ook nie die mense sal arresteer nie; en dat hy geen sukses sal bereik deur sy mense hier teen die draad te laat staan nie.

Did you also indicate to him that he also put his case to someone more senior than you? --- Nee; ek het nie, want iemand anders sou aan hom dieselfde gesê het as wat ek aan hom gesê het.

Did you indicate to him that there were more

--- senior ---

senior officers who were on their way to Sharpeville? ---
nee.

DIE VOORSITTER: Het u toe verwag dat hulle sou
kom? Het u geweet dat senior-amptenare sou later
opdaag? --- Nee. Ek het geweet kapt. Coetzee is 'n
ontjie verder-af, onder; van hom het ek geweet.
Maar ek het nie van iemand anders geweet nie, behalwe,
natuurlik die distrikskonnandant, maj. van Zyl.
Maar kapt. Theron het ek die eerste keer gesien toe
hy daar is - die eerste van hom geweet; en dieselfde
met die ander offisiere. Toe hulle gekom het, was
dit die eerste keer dat ek iets van hulle geweet het.
Ek het nie geweet dat hulle op pad is, of in die
omgewing is nie.

Het Tsole of enigiemand anders by daardie
geleentheid mishien aan u gesê dat hulle onder die
indruk verkeer, alrens, dat 'n senior-beampte later
in die loop van die dag hulle leiers, of die skare,
sou toesprek? ---Nee.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Can you suggest
why it was that Tsole went to lunch and came back
later? --- Ek weet nie of hy in werklikheid gaan
eet het nie. Ek weet net, hy was nie te vinde toe
ek hom gesoek het nie, en ek was meegedeel dat hy
wel iets te eet gaan soek het. Ek mag byvoeg dat
toe hy en ek die môre gepraat het, het hy vir my
gesê hy het gisteraand laaste geëet.

Why do you think he came back? --- Wel, ek neem
aan hy was 'n deel van die skare; hy was die onmisbare
deel van die skare want hy is die man wat hulle heel
môre voorgegaan het. So ek kan my moeilik voorstel

--- dat ---

dat hy sou weggaan en nie terugkom nie.

Well, you did speak to him; you saw him there. I know it is only an impression you can get, you don't know what he was thinking; but why do you think that he came back and why do you think he came ^{with} the crowd, there? --- Ek sal u sê, dat hy die mense daar gehou het, was natuurlik om 'n indruk te maak met die betoging waarmee hulle besig was. Hoekom hy teruggekom het, sou ek sê hy was onder 'n morele verpligting teenoor die skare om terug te kom, want hy het dit gelei en as hy nie daar is nie, kan ek nie sien waarom moet hulle dan daar wees nie.

But one thing seems quite clear, that whatever he was doing, he was not calling on the crowd to attack the Police? ---Nee, ek het nie gesien dat hy die skare ooit tot aanval toe oorgehaal het nie. Ek kan natuurlik nie sê wat hy gesê het nie, want ek kan nie Bantoe taal verstaan nie.

You told the learned Commissioner, Mr. Visser, that you had this discussion with Capt. Theron - that was before Col. Pienaar arrived - and Theron said that you could do nothing without reinforcements? --- Dit is so, ja.

Was that your feeling also? ---Ja.

But, now, what is it that Capt. Theron was going to do with reinforcements? What did he think he could do with reinforcements? --- Die posisie was, soos ek netnou verduidelik het, die skare kon nie daar bly vir 'n onbeperkte tyd nie. Hulle moes of terug, of hulle

--- nee ---

inkom, een van die twee. Nou, sou hulle terug-
was dit nie nodig nie; maar sou hulle besluit
te kom, sou daar definitief versterkings nodig
es het om staande te bly teen die massa.

I understand that. But you see, you and Capt.
ren felt that you could do nothing without reinforce-
es. Now, what did you think you could do when the
reinforcements came - disperse the crowd? --- Dit het
it in my gedagte gekom om die skare uitmekaar te
ag nie, want in die eerste instansie is ek nie by
te om so'n bevel te gee nie, en ek sou dit nie
an nie. Kyk, ek dink my antwoord wat ek gegee het,
duidelik op die punt, dat ons staan in 'n posisie
ar ons nie kan agteruit, weghardloop nie. Ons
aan met 'n mag voor ons wat, as hulle besluit om
te kom, ons besef ons nie kan bestaan nie en wat
apt. Theren gedink het, weet ek nie, maar ek het
veel as daar versterkings is, dan sou ons by magte
es om staande te bly indien die mense sou inkom,
innekant-toe. Ek was tevrede dat as daardie
rand sou gebreek het, sou padgegee het, dan sou dit
ie teken gewees het dat hulle sou inkom. Niks sou
alle gekeer het nie. Ek was tevrede daarentrent.

DIE VOORSITTER: Het jy dit ooit in verband met
die versterkings waarna jy uitgesien het - het/dit
oort in verband gebring, by voorbeeld, met 'n knuppel-
loop of 'n sternloop met bajonette, of selfs om te
skiet, om die skare te dwing om hulleself te verwyder;
was dit ooit bespreek daar, of het u dit in gedagte
gehad? ---Nee, dit was nie bespreek nie. Soes ek

nees inkom, een van die twee. Nou, sou hulle terug-
gaan, was dit nie nodig nie; maar sou hulle besluit
om in te kom, sou daar definitief versterkings nodig
gewees het om staande te bly teen die massa.

I understand that. But you see, you and Capt.
Theron felt that you could do nothing without reinforce-
ments. Now, what did you think you could do when the
reinforcements came - disperse the crowd? --- Dit het
nooit in my gedagte gekom om die skare uitmekaar te
jaag nie, want in die eerste instansie is ek nie by
magte om so'n bevel te gee nie, en ek sou dit nie
doen nie. Kyk, ek dink my antwoord wat ek gegee het,
is duidelik op die punt, dat ons staan in 'n posisie
waar ons nie kan agteruit, weghardloop nie. Ons
staan met 'n mag voor ons wat, as hulle besluit om
in te kom, ons besef ons nie kan bestaan nie en wat
kapt. Theron gedink het, weet ek nie, maar ek het
gevoel as daar versterkings is, dan sou ons by magte
wees om staande te bly indien die mense sou inkom,
binnekant-toe. Ek was tevrede dat as daardie
drand sou gebreek het, sou padgegee het, dan sou dit
die teken gewees het dat hulle sou inkom. Niks sou
hulle gekeer het nie. Ek was tevrede daarentrent.

DIE VOORSITTER: Het jy dit ooit in verband met
die versterkings waarna jy uitgesien het - het/dit
ooit in verband gebring, by voorbeeld, met 'n knuppel-
loop of 'n stormloop met bajonette, of selfs om te
skiet, om die skare te dwing om hulleself te verwyder;
was dit ooit bespreek daar, of het u dit in gedagte
gehad? ---Nee, dit was nie bespreek nie. Soos ek

u sê, die majoor, die distrikskommandant was ook op een tydstip daar gewes vir 'n paar minute, en hy het toe gevoel daar is hopelees te min manne om enigsinde te probeer om met 'n knuppelstormloop iets aan die skare te doen. Nou, sees ek u sê, sees ek die versterkings by my gedagte aangeknoop het is dit 'n geval van om jou bestaan te verseker.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: I understand that, Mr. Visser. I understand your feeling that without reinforcements you would not even be safe, you would not even be able to hold your ground, and I don't want to take advantage simply of the form of wording you use; but I clearly understood you to say that you and Capt. Theron felt that there was nothing that could be done until reinforcements came. That is the way you put it. But what I want to know, is, did you discuss what you would do when the reinforcements did come? --- Ons het nie besluit nie, ek en die kaptein nie.

Was it your idea that when you got reinforcements you would shoot at the crowd? --- Ek het nie eers gedink oor skiet op daardie stadium nie.

Now, there was a stage, you say, when you came to regard shooting as the only solution. When was that? --- Dit is na dinge nou ontwikkel het, nadat kapt. Theron daar gekom het, en die ander mense; toe ek nou sien, toe die spul so heeltemal oproerig word - dit was na die einde so kant-toe, seker hier by ...

Before Sol. Pienaar arrived? --- Ontrent daardie tyd.

About that time, you felt that the Police would

--- have ---

have to shoot at the crowd? Is that what you mean?

---Ja; that is correct. Dit is reg, ja.

Do you think - was that the general view amongst the Police, there? --- Dit is moeilik om te sê.

DIE VOORSITTER: Was daar enige bespreking geweest? --- Daar was nie bespreking gewees nie. Nie wat ek van weet nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Did you think that would be the only way to disperse the crowd? ---Ja; ek ken nie 'n ander uitweg sien nie. Die ewewig was te groot - die verskil in getal was hopelees te groot gewees.

DIE VOORSITTER: Was dit binne u gedagte, afgesien van wat ander mense mag gedink het, dat geskiet moet word om die skare te verdryf, ongeag die feit of hulle eergaan tot 'n aanval op die Polisie-stasie self? --- Ek het die ding sê gesien: Solank hulle buitekant die draad bly en daar gebeur niks, dat hulle net buitekant die draad bly, skree en aangaan en maak wat hulle wil, sou dit nie nodig wees nie. Maar ek het ook besef dat die toestand sê ontvlambaar was dat die geringste dingetjie wat hulle van hulle kant af - miskien 'n aanroeding, kan hulle oor daardie draad kom, eenvoudig, en hulle kan die hele Polisie-stasie en alles in 'n oomblik toeval; en dit was nie my idee, ek het nie gedink dat dit nodig sou wees om te skiet indien niks gebeur nie, indien hulle net daar sou bly staan.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: You mean, as long as the fence stood, you would not have to shoot? --- Solank niemand binnekant die draad kom nie, ja.

--- You ---

You didn't think that once the reinforcements were there, the crowd would deliberately attack a line of Police standing there with their guns ready? --- Ek weet nie. Dit het vir my die indruk geskep, daar, terwyl die klomp daar saangestaan het - die klomp het die indruk geskep dat die kinders word vorentoe gestoot, en die vrouens is die mense wat voor by die draad kom, en dit het vir my die indruk geskep of hulle die houding inneem dat as daar moet geskiet word, sal hulle nie die vrouens skiet nie. Maar ek het definitief gesien die kinders is almal die mense wat vorentoe kom.

And they were being pushed from behind? --- Ek het die indruk gekry.

You did not get the impression that the people at the front wanted to get in? --- Nee. As hulle wou inkom, dan kom hulle seker oor die draad kom, be-oor gegaan het.

Or even through the gate? --- Die hek, ja.

But that never happened? --- Nee, nie selank ek daar was nie.

When you heard the shooting outside, what did you think had happened? You have told us that it came as a great surprise to you? --- Nee, dit het nie, want die posisie was buite ontvlambaar. Ek het gewest die geringste dingetjie sou ...

So what did you think had happened to set off the shooting? --- Nee, dit is moeilik om te sê wat ek gedink het.

Well, did you think the crowd had come over the wire, or broken down the fence? --- Dit is moeilik om te sê wat ek gedink het. Ek het nie gedink, daardie

--- tyd ---

tyd gekonsentreer op wat nou wel gebeur het nie.
Ek het maar, toe ek uitgegaan het, gesien hoe dit daar
lyk.

Were you surprised when you went and saw what was
the position outside; for instance, were you surprised
to see that the fence was still standing? ---Nee.

Were you surprised to see that there were no
Policemen killed, or wounded? --- Daar was Polisie-manne
wat beseer was, maar nie verwond nie.

What I am getting at, is this: You regarded
shooting as the only solution. You weren't sur-
prised when you heard the firing. But when you had
been outside, just a few minutes before, the crowd
was not coming over the fence, it was not breaking
through the gate. So what did you feel must have
happened to spark off the shooting? --- Ek het verwag
dat enigiets - dit is miskien moeilik vir 'n persoon
wat nie in daardie posisie was waarin ons was, om
te verstaan, heeltemal te snap hoe die omstandighede
was nie. Jy het nou twee, kan jy sê, twee magte
teenskaars. Die geringste iets wat gebeur, - dan kan
enigiets gebeur. Die een kant is gewapen as gevolg
van oornag, en die ander kant, die kleiner, minderheid,
is gewapen met vuurwapens. Dit is moeilik om te sê.
Enigiets kan in so'n geval gebeur.

Do you mean anything could have happened on either
side? ---Ja.

And it might have led to violence? ---Ja.

For instance - when you say that, did you also
have in mind the possibility that the officers might
not have been able to control the police? --- Dit het

--- nee! ---

nooit by my opgekom nie, want solank ek daar was, was die manne onder absolute beheer gewees. Ek het nooit die indruk gekry dat die manne onder beheer uit is nie.

When you were last outside, were the Police already drawn up in a line? --- Nee.

DIE VOORSITTER: Het jy ooit, terwyl jy daar tussen die manne beweeg het, van hulle kant enige bespreking gehoor wat daarop dui dat hulle nou ongeduldig raak, dat hulle wil hê dinge moet na 'n kant gebring word? --- Ek sal dit só stel: Die meeste van die manne was van die vorige nag al op diens gewees. Die son brand; jy werk lang ure, en nou staan jy hier voor 'n posisie waar jy in werklikheid uitgetart word van die ander kant. Dit verg die meeste selfbeheersing in so'n geval om kalm te bly onder alle omstandighede, en dit is met daardie ding in gedagte dat ek maar so reën die kerele beweeg het, en alhoewel ek kon hoor dat die houding van die manne was dat hulle ongeduldig is, is ek tevrede dat vir die tydperk dat ek in beheer daar was, was hulle absoluut onder beheer. Ek neem, daar is 'n verskil tussen wanneer 'n mens ontevrede is, en wanneer jy nie onder beheer is nie. Die manne was ontevrede, wat net 'n menslike element is was voortspruit, maar hulle was geheel-en-al onder beheer.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: I think that is a fair distinction you draw. They were under control, but they were dissatisfied and impatient, as you put it? --- Dit is reg.

--- What ---

What were they impatient to do? --- I don't quite follow that.

You said they were impatient - "hulle was ongeduldig"?---Hoekom was hulle ongeduldig?

DIE VOORSITTER: Nee, die vraag was, hulle was ongeduldig in die sin, hulle wou iets doen en hulle ongeduld het daaruit gespruit dat hulle verhoed is - hulle wou iets doen, en hulle ongeduld het daaruit gespruit dat hulle verhoed is om dit te doen? --- Nee. Hulle was ongeduldig. Die manne het gewerk van die vorige dag. Die meeste kere het die vorige nag, Sondagand, op diens gekom, en toe werk hulle dwaarsdeur; nou is die Maandagmiddag, twaalf-uur. Vir die wat nie weet wat dit is om twaalf, seestien en selfs 24 uur aannekeer op diens te wees nie, vir so'n perseon is dit moeilik om jouself daarin te leef. Maar jy raak moeg. Jy moet jouself inhou, en terselfdertyd word jy uitgetart van alle kante. Terselfdertyd kan jy nie vrye teweels gee aan wat jy voel om te doen nie, met die gevolg, jy moet jouself beheer. Die manne was moeg, liggaamlik moeg.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: No, I think that we can understand that, Mr. Visser. There are some of us who have been on duty twelve or fourteen hours. We understand that. But at any rate, then, we will just accept that the men were under control but you had the impression that they were dissatisfied and impatient.

Now, Mr. Visser, it seems clear that as between you and Col. Spengler there must have been a very considerable difference of opinion about the temper of the crowd, and I will tell you why I say that: You have said

--- that ---

that it would have been quite wrong to have arrested Tsolo; it might have been the one thing that would have set fire to the crowd, the spark that would have started a fire. It might have been the cause of violence. Now, I take it that Col. Spengler could not have agreed with that view, because he did arrest Tsolo? --- Ek kan miskien die saak só stel: Kyk, toe ek dit nie raadsaam geag het om vir Tsolo te arresteer nie, was ons 'n handjievel blankes daar gewees. Die tyd toe kol. Spengler hom wel gearresteer het - as hy hom gearresteer het; ek het net gesien hy het hom aan die arm - was daar genoegsame mense gewees om miskien indien 'n aanval sou kom, dit te weerstaan. Ek glo nie 'n mens kan onder alle omstandighede miskien toelaat dat die Wet maar verbreek word en so aan nie, en nie geweld van een of ander kant verwag nie.

No, I understand the difference. Earlier on, the arrest, as you have said, might have sparked off violence, which you were not in a position to deal with. Later on, it might have sparked off violence which, as events showed, you were in a position to deal with? --- Ja.

But you have indicated that right up to the end, up to the time the shooting started, you felt that any little incident on either side could have sparked off violence? --- Dit is reg.

And the one thing that is clear, is that at no stage would you have deemed it to be the right thing to arrest Tsolo? ---Ja; tot die stadium dat ek in beheer daar was, het ek nie gevoel dit is die regte ding om hom te vang nie.

--- And ---

And if anyone had asked your advice at any time, you would have said "No, don't arrest him now"? --- Dit is moeilik om te sê.

DIE VOORSITTER: U moet nou net luister na die vraag: Dit sou insluit die tydpark toe kol. Spengler sy arrestasie uitgevoer het?

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Yes; let's take it hypothetically. Just suppose that Col. Spengler - that Col. Pienaar had come to you; Col. Spengler was not there, and you being the senior C.I.D. man, Col. Pienaar had come to you and said, "Do you think we should arrest Tsolo?" I gather from your evidence that you would have said "No"? --- Ja. Ek kan net verduidelik, dit is moeilik om te sê wat 'n mens sou sê. Dit is nou maklik, as 'n mens daarvoor dink, om te sê "Ek sou se of se gesê het". Op daardie stadium sou dit miskien moeilik gewees het. As ons in gedagte gehou het dat ons deur vir Tsolo weg te neem, dat jy die leier van die bande, die opsteker, sou wegneem, dat die skare miskien sou sê "Wel, ons het nie meer 'n leier nie; ons gaan nou maar huis-tee". As 'n mens se geargumenteer het, sou dit miskien die regte ding gewees het. Sou 'n mens argumenteer dat deur vir Tsolo te vang mag dit die vonk wees wat die mense aan die brand kan steek, dan sou ek gesê het nee. Dit hang net daarvan af hoe 'n mens sou argumenteer het op daardie tydstip.

I see. It is hypothetical. But I want to come back to my original question. You have made it quite clear that during the time you were there, before Col. Spengler arrived, you thought it was not the right thing to arrest Tsolo; it might have been just the spark that would have set fire to the crowd? --- Dit is reg.

And you said right until the end, until the time you went inside, ^{the way} you saw the crowd and the situation, the position was that any little incident could have sparked off violence. Now, what I put to you was this: That obviously Col. Spengler must have taken a different view of the crowd because if he had summed it up the way that you had, one would have expected him not to make these arrests? --- Ja. Dit is moontlik. Ek kan net miskien daar byvoeg dat kol. Spengler was natuurlik nie bewus van die omstandighede daardie tyd soos ek gewes het nie. Ek was die hele oggend daar gewes en hy het toe maar net daar gekom. Hy het miskien nie die gesindheid van die skare daardie tyd gewet, presies hoe dit is nie.

Yes, as you say, Col. Spengler might not have correctly summed up the crowd; but the point is, before he made this arrest of Tsole, according to the evidence, he had been there, perhaps, quarter-of-an-hour, twenty minutes. Is that right? --- Dit is moontlik; ek weet nie hoe lank nie.

And the point I am trying to make is simply this, that Col. Spengler must be a very experienced officer and consequently it is possible, in view of the way he acted, that his view of the mood of the crowd was different from yours. It is possible? --- Dit is moontlik, ja.

Mr. Visser, after the shooting, when Sergt. Wessels came in and you asked him to take your place, you went out? --- Ja; ek weet nie of dit sers. Wessels was nie, maar ek dink dit was sers. Wessels - maar dit was iemand wat teruggekom het. Ek dink dit was hy.

--- Somebody ---

Somebody came in from outside? ---Ja; ek het toe uitgegaan.

And what did you find when you got outside? How long after the shooting stopped did you go outside? --- Miskien tien minute; miskien nog langer. Dit is moeilik om te sê.

And what did you see when you got outside? --- Binnekant die heining, buitekant?

Everywhere? --- Ek het gevind dat daar 'n heel aantal persone in die straat rondom gels het. Party was lyke, ander was beseer - almal Bantoos. Ek het gesien dat daar skoens, sandrele, hoede en goed rondlê.

Did you speak to anyone? ---Nee.

Didn't you go to any of the other officers and say "What happened?"? --- Nee.

When you saw all the people lying there, weren't you rather shocked? --- Ek het die skote gehoor en ek het dit verwag; laat ek dit so stel, liewers: Verdát ek uitgegaan het, kon ek deur die venster van die Suidelike punt sien, en ek het gesien daar lê mense wat geval het as gevolg van die skietery. Toe het ek half geweet wat om te verwag toe ...

You mean you were looking out of the window? --- Ja.

On the South - where was this window?

DIE VOORSITTER: Sal u miskien kyk na Bewysstuk "p" - ek weet nie of dit die venster aandui nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Where was this window you were looking out of? --- Dit is daardie (dui aan).

DIE VOORSITTER: Dit is die venster aan die

---Oestekant ---

Oostekant van die ingang na die Polisie-stasie? --- Dit is daardie - die kantore langsmekaar, daar.

Met ander woorde, dit is dan die venster aan die Oostekant? --- Aan die Suidekant.

Ja, maar aan die Oostekant van die ingang? --- Dit is reg.

Dit is aan die Suidekant van die gebou? --- Dit is reg.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Now, Mr. Visser, you say you looked out of there? --- Dit is reg.

And where did you see the bodies - in Zwane Street? --- Here.

You mean looking out towards that intersection? --- Ja.

But then, when you got out, and you saw the number of people lying there, weren't you somewhat shocked? Did you expect to see that? --- Dit is moeilik om te sê. Ek was half voorberý. Daar wat ek hier gesien het, het ek gewest wat om te verwag toe ek daar gekom het.

But you did not ask anyone how it had happened? --- Nee.

And how long did you stay at the Police Station? --- Ek het net uitgegaan en gekyk, en toe het ek weer teruggegaan en weer na kapt. Willers in die kantoor gegaan. Ek het toe daar by hom gebly vir 'n geruime tyd, agterna, waar hy besig was met Teole.

Was he still busy with Teole? --- Dit is reg.

He did not go out to see what had happened? --- Ek

--- dink ---

dink kapt. Willers het op 'n latere stadium, 'n rukkie later uitgegaan.

And what happened to Tsolo? --- Ek het hom by kapt. Willers geles.

Did Capt. Willers take him away? --- No; no. Ek glo nie. Ek het hulle daar laat staan, in die kantoor.

Did you take any prisoners back with you? --- Nee.

You did not take prisoners back with you? --- Nee.

Were you asked to make any sort of plan of the scene? --- Daar het agterna fotograwe van die vinger-afdrukkantoor van Johannesburg gekom, en ek het met hulle saam gery, net gewys watter area hulle moet afneem.

Police photographers? --- Dit is reg.

And they took photographs? --- Nie op daardie stadium nie. Ek dink hulle sou dit later geneem het.

Did they take photographs with the bodies still lying there? --- Hulle het nie portrette geneem daar wat ek gesien het nie.

How long after the shooting were they there? --- Dit is moeilik om te sê. Hulle was van Johannesburg af kom en dit was 'n hele rukkie daarna gewees.

DIE VOORSITTER: Het u, toe u buitekant kom, opgelet waar die Bantoes toe was, behalwe die wat verwond en gedood was? --- Hulle was toe weg gewees. Toe die skote val het hulle hier, in hierdie straat, nakaar onderstebe gehardloop.

U wys nou na die straat van Noord-Suid loop? ---

Ja.

--- AAN ---

dink kapt. Willers het op 'n latere stadium, 'n rukkie later uitgegaan.

And what happened to Tsolo? --- Ek het hom by kapt. Willers gelos.

Did Capt. Willers take him away? --- No; no. Ek glo nie. Ek het hulle daar laat staan, in die kantoor.

Did you take any prisoners back with you? --- Nee.

You did not take prisoners back with you? --- Nee.

Were you asked to make any sort of plan of the scene? --- Daar het agterna fotograwe van die vinger-afdrukkantoor van Johannesburg gekom, en ek het met hulle saam gery, net gewys watter area hulle moet afneem.

Police photographers? --- Dit is reg.

And they took photographs? --- Nie op daardie stadium nie. Ek dink hulle sou dit later geneem het.

Did they take photographs with the bodies still lying there? --- Hulle het nie portrette geneem daar wat ek gesien het nie.

How long after the shooting were they there? --- Dit is moeilik om te sê. Hulle mees van Johannesburg af kom en dit was 'n hele rukkie daarna gewees.

DIE VOORSITTER: Het u, toe u buitekant kom, opgelet waar die Bantoes toe was, behalwe die wat verwond en gedood was? --- Hulle was toe weg gewees. Toe die skote val het hulle hier, in hierdie straat, mekaar onderstebo gehardloop.

U wys nou na die straat was Noord-Suid loop? ---

Ja.

Aan die Suidekant van die Polisiestasie? --- Ja; en dieselfde met hierdie straat hier.

Die twee strate wat op die foto, Bewysstuk "B", is? ---Ja.

Wat Suid-Noord loop vanaf die Polisiestasie? --- Dit is reg. Dit is die enigste twee strate wat ek kon sien.

Met ander woorde, toe u uitkom toe as u was hulle almal weg gewees, behalwe die wat beseer was en wat gedood was? ---Ja. Op die hoeke, natuurlik, so'n antjie weg, het daar 'n paar-paar so hier-en-daar gestaan. Maar die meeste

Was daar enige mense/^{wat}tussen die verwondes en andere beseer het? --- Daar was heelwat. Ek het privaat persone daar gesien wat daar rond gewees het. Ek het gesien Bantoes wat van die verwondes gehelp het, en ek het gesien dat verwondes en dooies in vragmotors en ambulansse gelaai word en weggeneem word.

Het u dit gesien? --- Ek het dit gesien, ja.

Sover u kon oordeel, was daar stappe gedoen om die beseerdes te help vir sover dit moontlik was, in die omstandighede, daar? --- Ja; eintlik was ek verbaas om te sien, toe ek uitkom, dat hulle alreeds besig was daarmee. Dit was gou gewees.

Wie was dit - was dit burgerlikes, of was dit Polisie? --- Van die Polisie was besig, en ook van die - meeste die ambulansse en die Polisie. Maar hulle het by voorbeeld een, wat ek gesien het, greep trek daar getrek en van die Polisie het gehelp

om - ek weet nie of dit lyke gewees het nie - op die vragmotors te laai. Halle was hier gewees (dui aan).

Was daar enige neiging gewees om die beseerdes links te laat lê en eers die lyke te verwyder? ---Nee. Ek het nie so'n neiging daar opgemerk nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: When you came out, you saw that they were loading the corpses onto the Police lorries? ---Hulle het liggane opgelaa; ek weet nie of hulle dood of lewendig was nie.

Onto the Police lorries? ---Ja; een van die Polisie-lorries het ek gesien ...

At that stage there were still wounded people lying on the ground? --- Daar was mense gewees.

DIE VOORSITTER: Was die ambulans daar? --- Die ambulans was daar.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Mr. Visser, did you see what happened to a man called More? Was he arrested - do you know? ---Hy was gearresteer.

When? ---Kort nadat Teelo gearresteer was, toe ons binnekant was met Teelo, het iemand hom ook daar ingebring.

Do you know who brought him in? --- Nee. Ek weet nie.

And did a third man come in under arrest? --- Daar was 'n derde een, ja.

Do you know who he was? ---Nee. Ek weet nie of hy gearresteer was nie, maar ek het gesien hy sit daar voor die kantoor, op die steep.

You don't know who brought him in? --- Nee; ek

--- weet ---

om - ek weet nie of dit lyke gewees het nie - op die vragmotors te laai. Halle was hier gewees (dui aan).

Was daar enige neiging gewees om die beseerdes links te laat lê en eers die lyke te verwyder? ---Nee. Ek het nie so'n neiging daar opgemerk nie.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: When you came out, you saw that they were loading the corpses onto the Police lorries? ---Halle het liggane opgelaa; ek weet nie of hulle dood of lewendig was nie.

Onto the Police lorries? ---Ja; een van die Polisie-lorries het ek gesien ...

At that stage there were still wounded people lying on the ground? --- Daar was nense gewees.

DIE VOORSITTER: Was die ambulans daar? --- Die ambulans was daar.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: Mr. Visser, did you see what happened to a man called More? Was he arrested - do you know? ---Hy was gearresteer.

When? ---Kort nadat Tsele gearresteer was, toe ons binnekant was met Tsele, het iemand hom ook daar ingebring.

Do you know who brought him in? ---Nee. Ek weet nie.

And did a third man come in under arrest? --- Daar was 'n derde een, ja.

Do you know who he was? ---Nee. Ek weet nie of hy gearresteer was nie, maar ek het gesien hy sit daar voor die kanteer, op die steep.

You don't know who brought him in? ---Nee; ek
--- weet ---

weet nie.

After the time you went inside with Toole, when did you next see Col. Spangler? --- Na die skietery verby was, was kol. Spangler daar in die agterplaas rond gewees. Ek het hom verskillende kere gesien, hier-en-daar, so net die verbygaan.

He did not come back inside the office you were in? --- Nie seker ek weet nie.

You've got Exh. "B" in front of you. You have told us it is difficult to estimate the size of crowds. I wonder if you would give us an estimate of the crowd around the Police Station as shown on that photograph? --- Die portret was geneem nadat ek daar gekom het, die eerste slag. Daar staan my kar; ek kan dit in die agterplaas sien. Ek sien ook die dak van die vragmotor wat daar gewees het. So, die portret was geneem gewees het

DIE VOORSITTER: Waar is dit? --- In die agterplaas. Daardie kar wat daar staan, daardie Ford, binne-in die agterplaas, is my kar; en net voor die kar kan ek die rand sien van die vragmotor se dak, wat ook daar gewees het. Dit was gewees voor daar enige versterkings opgedaag het.

CROSS-EXAMINATION CONTINUED: What is your estimate, here? --- Wel, ek sou sê ontrant 8,000.

That is what you said in your evidence, that when you arrived the crowd was about 8,000. Is that what it looked like when you arrived? --- Dit is so.

DIE VOORSITTER: Sien u dit nou hier op Bewysstuk "B" sien, is dit min of meer die prentjie sien u dit gesien

--- het ---

het? --- Dit is omtrent soos dit was toe ek daar gekom het.

GROSS-EXAMINATION CONTINUED: When you arrived with your people, there were about 25 whites at the Police station and how many non-whites? --- Dit is moeilik om te sê. Daar was nie-blanke Polisiemanne, maar nie veel nie. Dit is maar net wat op Sharpeville gestasioneer was, sover ek weet, daardie tyd.

where were they - mostly inside? --- Ek sien op die portret hier voor die deur, by die hoofingang, is daar. Die ander was maar daar rond gewees, in die gebou.

NO FURTHER QUESTIONS.

HEWVERHOOR DEUR MNR. CLAASSEN: U het aan ons gesê dat u afgelei het van wat die manne daar gesê het, dat hulle ietwat ongeduldig is? --- Ja.

Het u afgelei, ook, van wat hulle gesê het, dat hulle dieselfde mening toegedaan was as u omtrent die toestand daar; dat hulle bevrees was vir wat mag gebeur? --- Ja. Die persone wat daar binnekant was - almal, glo ek, was tot 'n sekere mate, ek sal nie sê bang nie, maar jy is bevrees dat as iets sou gebeur, kan jy sleg daarvan afkom. Dit moes die algemene houding van almal gewees het.

Was daar enige gedagte by jou te enige tyd, voor die skietery of na die skietery, van wat jy gesien en gehoor het, dat dié skietery plaasgevind het uit die oogmerk van bestrawing liewer dan verdediging? --- Nee. Soos ek gesê het, as die mense buitekant die draad sou bly, sou daar nie, in my opinie, tensy iets gebeur, noodigheid gewees het om te skiet nie; tensy iets gebeur.

--- Dink ---

J.C. VISSER
HEERENBOSCH.

Dink jy dat daar enige onnodige vertraging was om die verwondes gemaklik te maak of te behandel sover as wat hulle behandel kon word, daar? ---Nee; soos ek u sê, ek was verbans gewees toe ek uitkom na 'n paar minute, om te sien dat die ambulansse en mense reeds besig is om die mense te verwyder. Dit het gou gegaan.

GEEN VERDERE VRAE NIE.

- VERDAAG: 12.30 n.m. -
tot MAANDAG, 25/4/60
om 9.45 v.m.